УДК 343:340.65

DOI 10.37566/2707-6849-2021-1(34)-4

Катерина КАТЕРИНЧУК,
професор кафедри приватного та публічного права
Навчально-наукового інституту права
та сучасних технологій навчання
Київського національного університету
технологій та дизайну,
доктор юридичних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-0208-2500

Ольга МАЦЮК,
студентка навчально-наукового гуманітарного
інституту Таврійського національного університету
ім. В. Ів. Вернадського
ORCID: 0000-0003-0883-9073

БУЛІНГ І КІБЕРБУЛІНГ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ

У сучасному світі багато проблем: щодня люди стають жертвами терактів, різних хвороб, аварій, природних катастроф, збройних конфліктів та інших негативних явищ. Залишається критичною проблема насильства, зокрема булінгу. Сотні мільйонів дітей і молодих людей у кожному куточку планети страждають від цькування та проявів агресії з метою приниження їх як особистостей. Цькування в школі, агресія в соціальних мережах, насилля в сім'ї – це теми, які люди звикли оминати, але якщо не звертати на них уваги, то можна мати вельми невтішні наслідки.

Відомо, що в формуванні особистості найскладнішим перехідним етапом є саме підлітковий вік, який відзначається підвищеною вразливістю. У цьому віці відбувається розвиток моральних уявлень, понять і переконань, засвоєння моральних норм, цінностей, суспільних вимог до поведінки, у тому числі й правових норм [1].

Розгляд проблем підліткового періоду є найбільш суперечливим у наукових роботах психологів, що зумовлено кризовим, перехідним характером цього періоду. «На отроцтво завжди дивилися як на період «бурі і натиску», період «тектонічних» зрушень і розломів емоційних площин душі» [2, с. 600–601], – наголошує Г. Крайг. Це період, коли індивід з ролі «дитини» переходить на новий ступінь і стає «дорослим».

Сучасний підліток живе у світі, складному за своїм змістом і тенденціями соціалізації. Тому, що підлітки більше, ніж інші вікові групи населення, страждають від нестабільного соціального, економічного і морального становища в країні, втративши сьогодні необхідну орієнтацію в цінностях та ідеалах, – старі зруйновані, нові лише створюються. Суспільство в перехідний час не може задати повноцінні соціальні та моральні орієнтири для молодшої людини [1].

Відповідно до ст. 173⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) булінг (цькування) – діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Поняття «булінг» іноді використовують як взаємозамінний синонім поняттям «мобінг», що походить від англійського *mob* – натовп, юрба. У своїх роботах Петр-Поль Хайнеманн (1973 р.) мобінгом називав колективні напади на одну людину. Д. Ольвеус (1978 р.) термін «мобінг» тлумачив як напади груп та окремих людей. Під терміном «мобінг» краще позначати групові дії, тоді як «булінг» – це нападки будь-якого характеру [3, с. 5].

Хоча в КУпАП булінг і тлумачиться, як цькування в закладах освіти, але знущання над дітьми можуть також відбуватися й поза територією закладів освіти. Часом рідні цькують своїх дітей. Вони роблять це несвідомо, вважаючи, що це краще для дитини, не враховуючи її потреб і мрій, а інколи й свідомо (систематично завдають фізичного болю). Засоби масової інформації дедалі частіше повідомляють про факти застосування насильства батьками щодо своїх дітей.

Значна частка таких випадків підпадають під кваліфікацію як правопорушення, що передбачені розділом II Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи». Переважно це всі види тілесних ушкоджень (статті 121, 122, 125 КК України), побої і мордування (ст. 126 КК України) та катування (ст. 127 КК України) [4].

Ми вважаємо, що можна виділити ще один окремий вид цькування – релетів-булінг. Тобто це цькування, яке чинить рідна людина щодо малолітньої особи чи неповнолітньої особи, а також здобувача освіти.

Також у нормативно-правових документах необхідно зазначити, що жертвою булінгу може бути не тільки малолітня особа, а й повнолітня, булінг наявний і в закладах вищої освіти. На це потрібно обов'язково звернути увагу, адже за результатами опитування *U-Report* (травень 2016 р.) приблизно 25 % школярів зазнали насильства в сім'ї, тобто кожен четвертий учень є жертвою [3, с. 8].

Тому ми вважаємо, що до КК України доречно внести доповнення. А саме: в Особливій частині розділу II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», пропонуємо криміналізувати діяння, що полягають у застосуванні насильства до учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, що призводять до наслідків, які передбачені статтями 121, 122 КК України.

Тема булінгу є вельми важливою, адже, якщо дитина перебуває у постійному стресі від психологічного насильства, то це може призвести до непоправних наслідків – самогубства. Ця тема є не випадковою, адже дуже часто, спілкуючись зі студентами-першокурсниками, ми чуємо від них, що під час навчання у школі був несприятливий мікроклімат. Вони на власному досвіді розповідають про те, як були свідками жорстокого знущання – образ, глузування, побиття, особливо новачків, які з'являлися в їхній школі.

Для визначення відсотка учнів і студентів, які стали жертвами булінгу, ми провели анкетування, використавши емпіричний метод. З-поміж інших було виокремлено відкрите запитання, де кожен анкетований виклав своє бачення щодо покращення внутрішнього середовища в освітньому закладі, а також ми хотіли з'ясувати, хто ж, на думку респондентів, зміг би припинити булінг.

У дослідженні взяли участь 103 студенти та 36 учнів. За результатами опитування, 46,6 % студентів та 33,3 % учнів були в ролі жертв булінгу.

Найчастіше студенти стикаються з образами, а саме таких 63,1 %, з глузуванням – 56,3 %, з фізичним залякуванням та побиттям – 16,5 %, з натяками сексуального характеру – 20,4 %. Також один з респондентів стикався з кібербулінгом. І у шкільному, і в університетському середовищі переважають образи – 63,9 % і глузування – 58,3 %, фізичне залякування та побиття – 13,9 %, натяки сексуального характеру – 16,7 %. Дане питання є поліваріантне (респонденти могли обрати декілька відповідей), адже одна особа могла зазнавати різних видів цькування.

На запитання «Чи були Ви самі учасником знущання, цькування (булінгу)?» 6,8 % студентів відповіли, що самі були у ролі агресорів, 3,9 % – у ролі підбурювачів, 27,2 % – у ролі спостерігачів, 21,3 % – жертв булінгу, 40,8 % не були учасниками цькувань (рис. 1).

ЧИ БУЛИ ВИ САМІ УЧАСНИКОМ ЗНУЩАННЯ, ЦЬКУВАННЯ (БУЛІНГУ) ?

- у ролі жертв
- у ролі спостерігачів
- не були учасниками цькування
- у ролі підбурювачів
- були у ролі агресорів

Рисунок 1

На це ж саме запитання у шкільному середовищі ми отримали такі відповіді: у ролі агресора були 5,6 %, у ролі підбурювачів – 2,8 %, у ролі спостерігачів – 16,7 %, у ролі жертв булінгу – 16,7 %, не були учасниками знущань 58,2 % респондентів (рис. 2).

ЧИ БУЛИ ВИ САМІ УЧАСНИКОМ ЗНУЩАННЯ, ЦЬКУВАННЯ (БУЛІНГУ) ?

- у ролі спостерігачів
- у ролі жертв
- не були учасниками знущань
- у ролі підбурювача
- у ролі агресора

Рисунок 2

Отже, на основі аналізу відповідей опитаних можна стверджувати, що майже половина дітей у той чи інший спосіб «причетні» до булінгу.

На поліваріантне запитання (респонденти могли обрати декілька варіантів відповідей) анкети «Яким способом Ви зазвичай реагуєте на ситуацію насильства?» 54,4 % респондентів повідомляли, що намагаються «піти» від кривдника, 52,4 % студентів проявляють агресію у відповідь, тільки 25,2 % звертаються за допомогою, 14,6 % прагнуть змиритися з ситуацією, 1 % респондентів виконують вимоги кривдника. Також студенти дали свої варіанти відповідей: не піддаються на провокації; ігнорують, засуджують агресора; ставлять на «місце»; намагаються себе захистити, але без агресії. У шкільному середовищі ми отримали такі результати: 44,4 % учнів проявляють агресію у відповідь, 44,4 % намагаються «піти» від кривдника, 47,2 % звертаються по допомогу, 11,1 % прагнуть змиритися з ситуацією, а також ніхто не виконує вимог кривдника.

До того ж учні дали свої варіанти відповідей: намагаються захистити жертву; знайти вихід з ситуації і за можливості мирно все вирішити. Оскільки більшість намагаються «піти» від кривдника або проявити агресію у відповідь, ми можемо зробити висновок, що молоді люди не знають, як поводитися у таких ситуаціях, тобто наразі у них мало інформації щодо булінгу та способів запобігання йому.

На інше поліваріантне запитання анкети «До кого Ви можете звернутися по допомогу у разі знущання над Вами?» 51,5 % студентів відповіли, що могли б звернутися до друзів, 51,5 % залишилися б сам на сам, 38,8 % могли б звернутися до батьків, 19,4 % – до брата / сестри, 13,6 % – до викладачів, 10,7 % – до психолога. Оскільки жертвами булінгу здебільшого стають сором'язливі, некоммунікбельні особи, то зі своєю проблемою вони залишаються сам на сам або звертаються до друзів. Це пояснюється тим, що діти намагаються розв'язати свої проблеми самі, без залучення осіб зі сторони. За допомогою порад психологів, соціальних педагогів студент може зупинити булінг. Але якщо у закладах освіти трапляється булінг, то куратори груп повинні зробити все, щоб здобувачі вищої освіти почувалися у безпеці. Також кожен заклад освіти повинен мати психологічну службу (відділ психологічної допомоги), яка у разі необхідності зможе надати професійну допомогу.

Від учнів шкіл на те саме запитання ми отримали такі результати: 72,2 % учнів звертаються до батьків, 50 % – до друзів, 41,7 % – до вчителя, 27,8 % залишаються сам на сам, 22,2 % звертаються до брата / сестри, 16,7 % – до психолога. Також у обох випадках (учні та студенти) респонденти рекомендували звернутися до поліції. Школярі ж звертаються до батьків у виключних випадках, якщо повністю їм довіряють та можуть відверто поговорити.

На запитання «Хто, на Вашу думку, здатний припинити булінг в освітньому середовищі?» 46,6 % студентів відповіли, що візьмуть цю роль на себе, 17,5 % надали перевагу психологу, 11,7 % – адміністрації, 4,9 % – педагогу, 5,8 % – батькам

або особам, які їх замінюють, а також 8,2 % вважають, що усі разом (суспільство загалом), 5,3 % – вважають, що ніхто не може зупинити цькування. На нашу думку, ми отримали такі результати, бо студенти більш свідомо ставляться до проблеми булінгу та розуміють його можливі наслідки. Щоб звести цькування до мінімуму, студенти намагаються хорошими вчинками привернути до себе увагу, поважають погляди і думки інших.

Від учнів ми отримали такі результати: 30,6 % учнів вважають відповідальною адміністрацію, 25 % – учнів, 16,7 % – батьків або осіб, які їх замінюють, 11,1 % – педагога / вчителя, 11,1 % – психолога, а також 5,5 % вважають, що ніхто не зможе зупинити булінг. У шкільному середовищі ситуація дещо інша, ніж у студентському, адже діти відчують себе у безпеці з дорослими. Адміністрація школи є авторитетом для учнів, тому діти вважають, що саме вона може їм допомогти. На нашу думку, у першу чергу батьки та педагоги мають помітити булінг, адже діти соромляться говорити про те, що їх ображають у школі, і починають звинувачувати себе. За такого стану поведінка дещо змінюється, і саме батьки та педагоги мають першими помітити та намагатися допомогти. Також необхідно звернути увагу на те, що дитина надзвичайно вразлива, і потрібно обмірковувати свої дії та запропонувати способи вирішення проблемних питань разом, щоб вона почувалася у безпеці.

На відкрите запитання анкети «Які, на Вашу думку, дії зможуть покращити внутрішнє середовище в університеті?» ми отримали велику кількість пропозицій. Підсумувавши, можна виділити головне:

- створення здорової психологічної атмосфери;
- зближення та співпраця викладачів і студентів для взаємодії, а також проведення тренінгів та лекцій на тему булінгу;
- популяризація взаємоповаги, доброти, співпереживання, допомоги іншому;
- заохочення студентів до антинасильства, а також розміщення інформації, відповідно до якої жертва булінгу може отримати допомогу з гарантією анонімності;
- систематичне проведення заходів з психологом.

Учні запропонували такі дії:

- організовувати більше цікавих заходів, секцій (безкоштовних, щоб кожен міг їх відвідувати), налагоджувати колективну роботу між учнями;
- влаштовувати різноманітні поїздки / екскурсії, спрямовані на зміцнення дружньої атмосфери між учнями;
- ефективна організація навчального процесу;
- розуміння з боку батьків і вчителів;
- робота з психологом (з кожним класом);
- виховання у дітей з малолітнього віку коректного ставлення до тих, хто відрізняється;

– виховувати у дітей такі якості, як доброта, взаємодопомога, повага один до одного;

– поважливе ставлення до учнів педагогів і прямий контакт з учнями «на рівних».

Підсумовуючи, можна сказати, що булінг поширюється та негативно впливає на майбутнє особистості, а також має вплив на психічне та фізичне здоров'я особи.

На сьогодні підлітки є активними користувачами Інтернет-мережі. У зв'язку з цим поширюється проблема цькування онлайн. ЮНІСЕФ визначає кібербулінг як цькування із застосуванням цифрових технологій. Кібербулінг (віртуальне знущання) – це новітня форма агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо [5, с. 9].

На кібербулінг як нову форму агресивного нападу на дитину поки що взагалі звертається дуже мало уваги. Замислюючись над небезпеками широкої практики взаємодії сучасних дітей (особливо підлітків), визначаючи норми часу їх перебування у віртуальному середовищі, враховуючи ризики формування комп'ютерної залежності тощо, про загрози кібербулінгу ми, як правило, не турбуємось, бо й знаємо про ці феномени значно менше. Проте в усьому світі питання кібербулінгу постають дедалі гостріше, актуальніше з огляду на необхідність інформаційної безпеки дитини. І якщо про наслідки реального булінгу ми все частіше чуємо із засобів масової комунікації, це поступово привертає увагу до складної проблеми. Це і повідомлення про травми, завдані однолітками, про суїцидальні спроби і трагічні смерті [5, с. 10].

Кібербулінг може відбуватися в соціальних мережах, платформах обміну повідомленнями (месенджерах), ігрових платформах, зокрема, через:

– поширення брехні або розміщення фотографій, які компрометують когось у соціальних мережах;

– повідомлення або погрози, які ображають когось або можуть завдати комусь шкоди.

Представниця ЮНІСЕФ в Україні Лотта Сильвандер зазначає, що в Україні близько 50 % підлітків були жертвами кібербулінгу. «Кожна третя дитина прогулювала школу через кібербулінг. 75 % підлітків у анонімному опитуванні підтвердили те, що Instagram, TikTok та Snapchat є основними соціальними платформами для цькування» [6], – додає вона.

За результатами дослідження Всеукраїнської кампанії проти кібербулінгу DocudaysUA, партнером якого виступив освітній омбудсмен Сергій Горбачов, станом квітень 2020 року суди прийняли 482 постанови щодо булінгу проти дітей. У 13 % випадків справи стосувались кібербулінгу, зокрема, погроз, принизливих коментарів та поширення фото і відео без згоди [6].

За ст. 308 Цивільного кодексу України, фотографія, інші художні твори, на яких зображено фізичну особу, можуть бути публічно показані, відтворені, розповсюджені лише за згодою цієї особи. Відповідно до цієї статті особа може звернутися до суду із вимогою про видалення фото та відшкодування завданої моральної шкоди. А збирання, зберігання, використання, знищення, а також поширення конфіденційної інформації про особу є незаконними діями та передбачають кримінальну відповідальність згідно зі ст. 182 КК України.

Більшість країн лише нещодавно прийняли відповідне законодавство, але для деяких проблема кібербулінгу все ще табу. Про це говорить Марк Дулаерт (Marc Dullaert), уповноважений з прав дитини Нідерландів і голова Європейської мережі омбудсменів для дітей: «Безліч інцидентів залишаються нерозкритими та незареєстрованими. Як омбудсмен у справах дітей, я відчув необхідність донести цю інформацію до законодавців. Правові акти, введені в Нідерландах, тепер дають чіткі вказівки школам про те, як запобігати та реагувати на випадки кібербулінгу. Саме омбудсмени можуть подолати національні й міжнародні прогалини в політиці, ліквідувати розрив між прийнятими законами та їх реальною реалізацією» [7].

На жаль, в Україні інститут омбудсмена не настільки активно цікавиться проблемами подолання кібербулінгу. Чи буде це питання порушене саме через омбудсмена, чи прийдемо ми до відповідних правових нововведень через інші політичні сили – не так істотно. Важливо, щоб законодавець встигав реагувати на реалії швидкоплинного життя та приймати необхідне для захисту права на безпечне інтернет-середовище кожної особи законодавство [7].

У ситуації кібербулінгу переслідувач не бачить вираз обличчя жертви, не чує її інтонацій і не знає про її емоційні реакції: e-mail або миттєві повідомлення дозволяють йому дистанціюватися від них. Емоційний зворотний зв'язок регулює людську взаємодію. Кіберпереслідувач забуває про те, що його повідомлення на екрані свого електронного пристрою читає реальна людина. Жертва також не може бачити переслідувача, уявляти вираз його обличчя, інтерпретувати його інтонації, що ускладнює для неї зчитування сенсу, вкладеного в послання переслідувача. Редукція емоційної складової в електронних листах веде до появи непорозуміння між учасниками комунікації і при цьому – до недооцінки цього непорозуміння. Таким чином, комунікація спотворюється в обидві сторони, при цьому учасники можуть навіть про це не здогадуватися [8, с. 249].

Дозволена в Інтернеті анонімність деформує поведінку людей. Можливість не бути ідентифікованими призводить до феномену розторможування: без загрози покарання і соціального несхвалення люди говорять і роблять речі, які б не стали говорити і робити під своїм власним ім'ям, дозволяють собі набагато більше, ніж звикли в звичайному житті, де вони несуть відповідальність за свої вчинки і слова [8, с. 249].

Тож можна зробити висновок, що кібербулінг – це сучасна форма агресії щодо дитини в просторах Інтернету. Своєю чергою агресивність у особистісних характеристиках неповнолітніх формується переважно як форма протесту в будь-яких проявах, тому що підліток має надзвичайно вузький простір для вияву власної неповторності, тому таким чином розширює «свої кордони». Суттєво те, що агресивність неповнолітніх виявляється не лише в деструктивних формах поведінки (бійки, сварки, злі жарти і т. п.), а й можуть проявлятися в кримінальних правопорушеннях – бандитизм, убивство, зґвалтування і т. д.

Аналіз статистичних даних засвідчує, що в Україні найчастіше вчиняють кримінальні правопорушення підлітки від 16 до 18 років. Найчастіше це кримінальні правопорушення проти власності, у тому числі крадіжки (засуджено 1553 неповнолітні особи), грабіж (засуджено 271 неповнолітню особу), хуліганство (засуджено 42 неповнолітні особи), умисні тяжкі тілесні ушкодження (засуджено 38 неповнолітніх осіб) [9].

Неповнолітні, які вчиняють проступки, завжди намагаються привернути до себе увагу в такий спосіб. Для таких осіб педагогічних заходів може бути замало, тому за особливих обставин для них передбачена кримінальна відповідальність. Чинний КК України містить вичерпний перелік статей, за якими особа віком від 14 років несе кримінальну відповідальність. Наприклад, це «Умисне тяжке тілесне ушкодження» (ст. 121), «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» (ст. 122). Тобто особа віком від 14 до 16 років може бути притягнутою до кримінальної відповідальності, якщо заподіє однокласнику чи будь-якій іншій особі ушкодження, що можуть кваліфікуватися як тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження.

Існують різні діагностики для виявлення, протидії та попередження булінгу (цькування). Це непросте завдання, оскільки булінг між дітьми в закладі освіти відбувається насамперед за відсутності контролю дорослих, у місцях, де діти залишаються без нагляду, тобто часто є непомітним. Тому важливо використовувати спеціальні методи діагностики, які спроможні окреслити загальну картину соціально-психологічного клімату в закладі освіти.

Діагностика буває: індивідуальною, коли необхідно зробити висновок про окрему дитину та визначити, яку допомогу їй надати (реабілітаційну або корекційну); груповою, коли необхідно оцінити ситуацію в певній групі (класі) (мікрогрупа) чи в закладі освіти в цілому (макрогрупа), оскільки булінг (цькування) – це групове явище, якому протидіяти потрібно системно. Також діагностика може бути разовою або проводитися в процесі моніторингу, тобто повторюватися періодично, що дає можливість відстежувати зміни, оцінити ефективність застосованих заходів. Підбір діагностичних методів, зрозуміло, залежатиме і від віку дітей [10].

Діагностика булінгу досі залишається значною проблемою, хоча наявні критерії для його виявлення. У ХХІ столітті почали розробляватися методи оцінювання

булінгу, у цьому задіяні багато науковців, активно ведуться наукові та медійні дискусії. Опитування свідків, таких, як батьки, вчителі та інші, не дає можливості точно оцінити масштаби булінгу, переважно покладаються на самозвіти жертв та булерів.

Висновки. Багато дітей страждають від проявів агресивної поведінки. Агресія – протест у будь-якій формі. Найчастіше особа страждає від насильства в сім'ї, булінгу та кібербулінгу. Агресивність підлітка характеризується гострим, часто афективним переживанням гніву, імпульсивною безладною активністю, бажанням на когось чи навіть на чомусь «зірвати зло». Агресивні дії неповнолітніх виступають як: спосіб розрядки, заміщення, задоволення блокової потреби і забороненої діяльності, спосіб задоволення в самореалізації та самоствердженні, захисна реакція тощо.

Деструктивна поведінка (гостра форма) вперше проявляється у період старшого дошкільного віку – 5-7 років. Соціалізація дитини починається з родини, тому якщо дитина була свідком бійок, сварок, жорсткого покарання, то це для неї стає нормою, і вона починає так поводитися у колі однолітків. Також причиною може бути незнання правил поведінки.

На сьогодні булінг і кібербулінг набуває поширення, що негативно впливає на майбутнє особистості. Кібербулінг є дуже небезпечним, адже жертва не завжди знає агресора. Через масове використання Інтернет-мережі цькування онлайн набуває все більших масштабів. Якщо кібербулінг – це здебільшого завдання моральної шкоди, то булінг – це також фізичне залякування та побиття.

Аналізуючи дані проведеного опитування (учні та студенти), ми виявили, що найчастіше респонденти стикалися з образами та глузуванням. Кожен п'ятий-шостий стикався з таким приниженням, як натяки сексуального характеру. Як наслідок, жертви сексуального характеру можуть вести асоціальний спосіб життя, у них формується пристрасть до алкогольних напоїв, наркотичних засобів, вони стають схильними до деліквентної поведінки. Від порушення психологічного та фізичного здоров'я людина втрачає орієнтир та не бачить свого майбутнього. Часто від таких потрясінь у майбутньому жертва сама стає агресором, гвалтівником.

На нашу думку, усі моральні принципи потрібно прищеплювати дитині з перших років життя, а розуміння та допомога з боку вчителів та батьків повинна бути невід'ємною частиною їх соціального життя. Також батьки та вчителі / педагоги повинні бути прикладом толерантної поведінки, організовувати різні заходи для зближення учнів з вчителями, обов'язково проводити роботу з психологом, залучати дітей до різних гуртків / секцій, творчої роботи, де здійснюватиметься популяризація почуття поваги та доброзичливості.

Своєю чергою ми закликаємо батьків та інших осіб звертати увагу на прояви насильства та цькування дітей у будь-яких формах.

Перелік використаних джерел

1. Мацюк О. Л. Психологія неповнолітніх правопорушників. Соціально-психологічні проблеми суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 10 квітня 2020 р.). Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2020. 256 с.
2. Крайг Г. Психология развития / пер. с англ. Н. Мальгиной и др. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 992 с.
3. Тілкіна Н. В. Про булінг (цькування) та як його подолати. Дітям, молоді та дорослим про важливе. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2020. 40 с. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiy0OC_oLiAhWN2aQKH4oDGAQFjACegQIBRAc&url=https%3A%2F%2Fdismp.gov.ua%2Fwp-content%2Fplugins%2Fdownload-attachments%2Fincludes%2Fdownload.php%3Fid%3D1331&usg=AOvVaw3SFyGTMzbwJOt9qxYUoxfs
4. Катеринчук К. В. Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, законодавчі та правозастосовчі проблеми: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 559 с. URL: <http://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/Катеринчук.pdf>
5. Найдьонова Л. Кібербулінг або агресія в Інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Серія «Медіаосвіта на допомогу вчителю». Київ, 2014. 110 с. URL: <http://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/kiberbulling-abo-agresiya-v-interneti-sposoby-rozpiznannya-i-zahyst-dytnyny-.pdf>
6. 50% підлітків в Україні були жертвами цькувань в Інтернеті – презентовано чат-бот «Кіберпес» для допомоги у боротьбі з кібербулінгом. 2020 р. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/50-pidlitkiv-v-ukrayini-buli-zhertvami-ckivan-v-interneti-prezentovano-chat-bot-kiberpes-dlya-dopomogi-u-borotbi-z-kiberbulingom>
7. Кравчук А. Кібербулінг та право на безпеку. Юридична газета online. 2016. № 1 (551). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/kiberbulling-ta-pravo-na-bezpeku-.html>
8. Міхеева О. Ю., Корнієнко М. М. Кібербулінг як соціально-педагогічна проблема. Молодий вчений. Київ, 2018. № 11 (63). С. 247–251.
9. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2019 рік. Офіційний сайт Судова влада України. 2019 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019
10. Найдьонова Л. А., Букіна Ю. О., Григоровська Л. В., Дятел Н. Л. Модуль 3. Діагностика булінгу (цькування) в закладі освіти. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module3/konspekt.pdf>

References

1. Matsiuk O. *Psychology of Juvenile Offenders. Socio-Psychological Problems of Society: materials of the international Scientific and Practical Conference*. Kyiv. April 10, 2020. Kyiv: Tavrida National V.I. Vernadsky University, 2020. 256 p. [ukr.]
2. Craig G. *Development Psychology*. Peter, 2000. 992 p. [rus.]
3. Tilkina N. *About Bullying and How to Overcome It. Important to children, young people and adults*. Kyiv: State Institute of Family and Youth Policy, 2020. 40 c. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUK Ewiy0OC_oLtAhWN2aQKH4oDGAQFjACegQIBRAC&url=https%3A%2F%2Fdismp.gov.ua%2Fwp-content%2Fplugins%2Fdownload-attachments%2Fincludes%2Fdownload.php%3Fid%3D1331&usg=AOvVaw3SFyGTMzbwJOt9qxYUoxfs [ukr.]
4. Katerynychuk K. *Criminal-Law Protection of Human Health: Doctrinal, Legislative, and Law Issues: doctor of Law*. 12.00.08. Kyiv, 2019. 559 p. URL: <http://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/Katerynychuk.pdf> [ukr.]
5. Naidenova L. *Cyberbullying or Internet Aggression: Ways of Recognition and Protection Children*. Institute of Social and Political Psychology of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Series «Media Education to Help a Teacher». Kyiv, 2014. 110 p. URL: <http://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/kiberbulling-abo-agresiya-v-interneti-sposoby-rozpiznannya-i-zahyst-dytnyn-.pdf> [ukr.]
6. *According to the chat-bot «Kiberpes» created to cope with cyberbullying, 50% of Ukrainian teenagers have been victims of this phenomenon. Official website of the Ministry of Education and Science of Ukraine*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/50-pidlitkiv-v-ukrayini-buli-zhertvami-ckuvan-v-interneti-prezentovano-chat-bot-kiberpes-dlya-dopomogi-u-borotbi-z-kiberbulingom> [ukr.]
7. Kravchuk A. *Cyberbullying and Right to Security*. Law Online Journal. 2016. № 1 (551). [ukr.] URL: <https://yurgazeta.com/publications/practice/inshe/kiberbulling-ta-pravo-na-bezpeku-.html> [ukr.]
8. Miheeva O., Kornienko M. *Cyberbullying as Socio-Pedagogical Issue*. Young Scientist. Kyiv, 2018. №1 (63). P. 247–251. [ukr.]
9. *Report on juvenile offenders for 2019. Official website of Judiciary of Ukraine*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019. [ukr.]
10. Naidenova L., Bukina Y., Grigirivskaya L., Dyatel N. *Module 3. Diagnostics of Bullying in Educational Institution*. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module3/konspekt.pdf> [ukr.]

КАТЕРИНЧУК К., МАЦЮК О. Булінг і кібербулінг: особливості та шляхи запобігання.

У статті розглядаються питання булінгу та кібербулінгу. Проаналізовано результати анкетування та зроблено висновки щодо подальшого запобігання цим явищам та вдосконалення методів протидії їм. Наводяться приклади спеціальних методик діагностик, які допоможуть з'ясувати соціально-психологічний клімат у закладах освіти, тому що булінг і кібербулінг поширюються та негативно впливають на майбутнє особистості. Встановлено, що моральні принципи потрібно прищеплювати дитині змалку, а розуміння та допомога від вчителів та батьків повинні бути невід'ємними складовими її соціалізації.

Ключові слова: булінг, кібербулінг, насилля, агресивна поведінка, Інтернет-ме-режа.

КАТЕРИНЧУК Е., МАЦЮК О. Буллинг и кибербуллинг: особенности и пути предотвращения.

В статье рассматриваются вопросы буллинга и кибербуллинга. Проанализированы результаты анкетирования и сделаны выводы для дальнейшего предотвращения этих явлений и совершенствования методов противодействия им. Приводятся примеры специальных методик диагностик, которые помогут описать социально-психологический климат в учебных заведениях, так как буллинг и кибербуллинг распространяются и оказывают негативное влияние на будущее личности. Установлено, что нравственные принципы следует прививать ребенку с раннего детства, а понимание и помощь со стороны учителей и родителей должны быть неотъемлемыми составляющими его социализации.

Ключевые слова: буллинг, кибербуллинг, насилие, агрессивное поведение, Интернет-сеть.

KATERYNCHUK K., MATSIUK O. Bullying and cyberbullying: features and ways of preventing.

The article is devoted to the topics of bullying and cyberbullying. The results of the questionnaire have been analyzed to further prevent and improve ways of preventing these phenomena. The article gives examples of special diagnostic techniques. Socio-psychological description of the environment in an educational institution can be made using these techniques.

The purpose of the article is to highlight the problem of bullying and cyberbullying.

According to the results of a questionnaire among pupils and students the article presents the methods which may improve the internal environment in educational

institution. It's proposed to criminalize the use of violence against participants of the educational process. Such acts consist of mental, physical, economic, sexual abuse, including the use of electronic means of communication which committed against a minor or by such a person against other participants of the educational process. These acts of violence lead to the consequences in accordance with Articles 121, 122 of the Criminal Code of Ukraine.

One of the ways to solve this problem is to develop a plan of action which may prevent acts of bullying and cyberbullying in educational institutions. The authors concluded that bullying and cyberbullying have been spreading widely and have a negative influence on the future of the individual. Due to the growing use of the Internet, online bullying is becoming more and more widespread. While cyberbullying mainly causes moral harm, bullying is usually about physical intimidation and beatings.

The article states that parents and teachers should be an example of tolerant behavior, organize various events to bring pupils and teachers closer together. It is necessary to work with a psychologist, involve children in different sections and urge them to do creative work. In this way, respect and benevolence will be promoted. Parents and others, in turn, must pay attention to all forms of violence and bullying against children.

Keywords: bullying, cyberbullying, violence, aggressive behavior, Internet network.